

Արինե ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

*Վանաձորի Հովի. Թումանյանի անվ.
պետական համալսարան*

**ՋԻՆ ԷԴՎԱՐԴՍԻ «ԵՐԵՔ ԱՐՔԱՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ»
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՏԱՍՆՎԵՑԵՐՈՐԴ ԴՐՎԱԳԻ
ԳՈՅԱՄԱԿԱՐԴԱԿԱՅԻՆ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄԸ**

Լեզվի գոյամակարդակային դիտարկումը, կարելի է ասել, արմատներ է գցել վերջին տասնամյակների հայ լեզվաբանության մեջ, որի ընդհանրական բնույթը հնարավորություն է տալիս այն կիրառելու տարբեր լեզուների նկատմամբ: Սակայն որքան առարկայորեն հեշտ են թվում մինչև վերասացական մակարդակի միավորների կաղապարումն ու շերտավորումը, նույնքան դժվար է այդ նույն գործողությունները կատարել ամենավերին՝ վերասացական մակարդակի միավորի՝ տեքստի նկատմամբ՝ պայմանավորված նրա թե՛ ծավալով, թե՛ բազմապլանայնությամբ: Դիտարկման նյութը Ջին Էդվարդսի սուրբգրային վերահյուսված վավերագրությունն է, որն էլ հենց լեզվաբանական քննության ենք առել է. Աթայանի վերհանած լեզվական գոյամակարդակների հենքով:

***Բանալի բառեր.** լեզվական համակարգ, լեզվախոսքային շարակարգ, խոսքային գծակարգ, դրվագ, գերհամադրական ստորոգում*

Ներածություն

Լեզվաբանության դռները երկար ժամանակ փակ էին տեքստի ուսումնասիրության համար, քանի որ այն լեզվի ստորակարգային մակարդակներում տեղայնացված չէր որպես լեզվական միավոր: Ուստի լեզվաբանական տեքստագիտությունը լեզվաբանության նորագույն փուլի ձեռքբերումներից է: Սա թերևս պայմանավորված է նրանով, որ տեքստը տարբեր գիտությունների հետաքրքրության շրջանակում է, որը մի կողմից՝ պարտադրում է լեզվաբանությանը սահմանազատել լեզվաբանական տեքստագիտությունը հարակից գիտակարգերից, մյուս կողմից՝ չանտեսել այն ձեռքբերումները, որոնք կան ընդհանուր բանասիրական, գրականագիտական, փիլիսոփայական, նշանագիտական և այլ ոլորտներում, հարկ եղած դեպքում «ներխուժել» այդ ոլորտներ՝ թե՛ ընդլայնելով ու խորացնելով լեզվաբանության սահմանները, թե՛ տալով տեքստագիտական արտալեզվաբանական ձեռքբերումների լեզվաբանական հիմնավորումները: Այս առումով գնալով նորանոր հաջողություններ է արձանագրում արդի հայ լեզվաբա-

նությունը՝ տեքստի դիտարկումն ընդհանուր լեզվաբանական հայեցակետերով բացահայտելու բնութագրական փորձերով, և դա՝ ոչ միայն տեքստի գոյաբանական շերտերի տեղայնացմամբ /Աթայան 1988/, որին կանդրադառնանք ստորև, այլև տեքստային տարածության նորանոր հորիզոններ նշմարելու առավելությամբ /Աբրահամյան, 2016ա, Աբրահամյան, 2016բ¹:

Դիտարկվող բնագրի ընտրությունը

Ջին Էդվարդսի «Երեք արքաների պատմությունը» ստեղծագործությունը աստվածաշնչյան թեմայի քնարական թատերայնացված վերապատումն է՝ շարադրված, իրոք, բանաստեղծական շնչով և խոհական իմաստավորմամբ: 27 դրվագից է բաղկացած այս ստեղծագործությունը, որն ունի նաև նախաբան և փոքրիկ վերջաբան (թեկուզ չարձանագրված): Գործող կերպարները ոչ միայն սուրբգրային հայտնի թագավորներն են՝ Սավուղը, Դավիթը և Աբիսողոմը, ինչպես նաև հատկապես Դավթին ուղեկից ընկերները, պալատականները, այլև հեղինակը և ընթերցողը, որին ժամանակ առ ժամանակ դիմում է հեղինակը: Վերջին հանգամանքով պայմանավորված՝ լրացուցիչ կենդանություն է հաղորդվում ստեղծագործությանը, մանավանդ որ այն նախատեսված է բեմականացման համար: Նշենք, որ դրվագները, տրամաբանական և հոգեբանական շաղկապվածությամբ հանդերձ, ունեն հարաբերական ինքնուրույնություն, ուստի ընտրության առումով քննության կարող էր առնվել դրանցից յուրաքանչյուրը՝ առանց խտրության: Եվ այնուամենայնիվ մեր ընտրությունը կանգ առավ 16-րդ դրվագի վրա, որովհետև դա յուրօրինակ միջամփոփ դեր ունի մի կողմից՝ հեղինակի բերանով Դավթի խորհրդածությունների, մյուս կողմից՝ հեղինակի՝ ընթերցողին նախապատրաստող և երբեմն էլ ուղղորդող հարցադրումներով արված նախնական ընդհանրացումների առումով: Ներկայացնենք, արդ, 16-րդ դրվագը.

— You still haven't answered my question. The man I sit under: I think he is a King Saul. How can I know with certainty?

— It is not given to us to know. And remember, even Sauls are often the Lord's anointed.

— You see, there are always people—everywhere, in every age, and in every group—who will stand and tell you: "That man is after the order of King Saul." While another, just as sure, will rise to declare, "No, he is the Lord's anointed after the order of David." No one can *really* know which of the two is correct. And if you happen to be in the balcony looking down at those men screaming at one another, you may wonder to which order *they* belong.

— Remember, you leader may be a David.
 — That's impossible!
 — Is it? Most of us know at least two men in the lineage of David who have been damned and crucified by other men. By men who were absolutely certain the ones they were crucifying were *not* Davids.

And if you don't know of two such cases, for sure you know of one.

Men who go after the Sauls among us often crucify the Davids among us.

Who, then, can know who is a David and who is a Saul?

God knows. But he won't tell.

Are you so certain your king is a Saul and not a David that you are willing to take the position of God and go to war against your Saul? If so, then thank God you did not live in the days of crucifixion.

What, then, can you do? Very little. Perhaps nothing.

However, the passing of time (and the behavior of your leader while that time passes) reveals a great deal about your leader.

And the passing of time, and the way you react to that leader—be he David or Saul—reveals a great deal about *you*.

(Gene Edwards, *Tale of Three Kings*: Sixteen)

Լեզվի երկաստիճան և եռաստիճան գոյամակարդակների հանդիպադրությունը

Ֆ. դը Սոսյուրն առաջինն էր, որ լեզվախոսությունից՝ լեզվախոսքային ամբողջությունից, արտածեց լեզվի և խոսքի շերտերը /Սոսյուր, 2008: 25-31/, որոնց հարաբերակցվում են լեզվական նշանի նշանակյալ և նշանակիչ բևեռները /Սոսյուր, 2008: 104-107/, իսկ վերջիններիս աղերսվում են զուգորդային և շարակարգային հարաբերությունները /Սոսյուր, 2008: 188-194/, որոնցով պայմանավորված՝ ունենում ենք երկաստիճան գոյամակարդակներ՝ լեզվին հարաբերակից զուգորդային գոյամակարդակ և խոսքին հարաբերակից շարակարգային գոյամակարդակ: Հետագայում, «զուգորդային» անվանումը՝ որպես հոգեբանական տերմին, դուրս է մղվում՝ տեղը զիջելով լեզվաբանական «հարացույց» (paradigme) տերմինին: Սակայն հոգեբանական տերմինի արտամղմամբ լեզվական հորինվածքից ինքնաբերաբար դուրս է մղվում նաև նրա հոգեկան շերտը: Ահա այս շերտի վերականգնումն իրականացնում է Է. Աթայանը, որով էլ, ի հակադրություն Ֆ. դը Սոսյուրի հայեցակարգի, լեզուն ներկայանում է «իրավահավասար» երեք գոյամակարդակներով՝ տրամաբանական, հոգեբանական և նյութական (=խոսքային, հնչյունային): Դրանցից տրամաբանականն է. Աթայանն անվանում է լեզվական համակարգ, նյութականը՝ խոսքային գծակարգ, հոգեբանականը՝ լեզվախոսքային շարակարգ /Աթայան, 1988/: Ըստ

այդմ՝ լեզվական համակարգը լեզվագիտակցության մեջ լեզվական միավորների հարացուցային կարգավորումն է՝ ըստ նրանց արտալեզվական վերաբերության և ներլեզվական հնարավորությունների, լեզվախոսքային շարակարգը՝ այդ նույն միավորների կարգավորումն է՝ ըստ նրանց գործառական բաշխման, խոսքային գծակարգը՝ այդ միավորների կարգավորումը՝ ըստ խոսքային հոսքում ունեցած հաջորդականության /Աթայան, 1988/²:

Դիտարկվող դրվագի համակարգային բնութագիրը

Ինչպես ասացինք, Է. Աթայանը լեզվական հորինվածքը երեք գոյաշերտով է ներկայացնում՝ ա) լեզվական (տրամաբանական) համակարգ, բ) լեզվախոսքային (հոգեբանական) շարակարգ, գ) խոսքային (նյութական-հնչյունային) գծակարգ /Աթայան, 1988; Աթայան, 1981: 73-112; Атаян, 1987: 62-94/: Համակարգային գոյամակարդակը, ըստ էության, հարացույցների տիրույթն է: Դյուրին է մինչվերասացական մակարդակներում հարացույցներ հայտնաբերելը: Վերասույթի դեպքում դրա հայտնաբերումն անհամեմատ դժվար է, որովհետև տեքստի առաջնային բնութագրիչը նրա գծայնությունն է: Այդ էր պատճառը, որ երկար ժամանակ տեքստը կամ վերասույթը լեզվաբանները լեզվի ստորակարգային մակարդակներում չէին ներառում /Աղայան, 1967: 34-48/³: Այդպես էր վարվում նաև Է. Աթայանը /Աթայան, 1981: 73-112/, որը, սակայն, հետագայում ավելացնում է տեքստը՝ որպես ստորակարգային բարձրագույն միավոր /Атаян, 1987: 62-94/: Արդ, փորձենք հասկանալ՝ ո՞րն է այն չափանիշը, որով տեքստը կամ վերասույթն այսօր բարձրագույն միավոր է համարվում, որով էլ նրա ուսումնասիրությունը առնված է լեզվաբանական հետազոտությունների շրջանակից ներս: Մասնավորելով հարցը «Երեք արքաների պատմությունը» ստեղծագործության վրա՝ 16-րդ դրվագը կարող ենք քննել և՛ վերդրվագային, և՛ ներդրվագային հայեցակետերով: Ի՞նչ խոսք, տեքստը՝ որպես այդպիսին, իրողությունների որոշ հաջորդականությամբ դրսևորվող նկարագրություն է, ասել է՝ գծային բնույթ ունի, ուստի խոսքային գծակարգի գոյամակարդակին է պատկանում: Սակայն այն նաև համակարգային իրողություն է: Դրա հիմնավորման առաջնային բնութագրիչը, որը ոչ միայն լեզվաբանական է, այդ նույն տեքստի վերահամակարգման հնարավորությունն է: Զուտ լեզվաբանորեն՝ տեքստը պիտի բացահայտվի իբրև հարացույց: Անդրադառնալով վերը բերված 16-րդ դրվագին՝ պարզում ենք, որ այն համանման դրվագներից մեկն է միայն: Ուստի տեքստը որոշակի հարացուցային դրվագների ամբողջություն է: Սա տեքստի վերդրվագային դիտարկում է՝ համանման բոլոր տեքստերի զուգադրությամբ: Դառնալով նույն 16-րդ դրվագին՝ հայտնաբերում ենք,

որ այն ևս մանրադրվագների համակցություն է: Մանրադրվագների առանձնացման խստագույն չափանիշներ չկան և չեն կարող լինել: Ինչպես տեքստն է լեզվական հորինվածքի ամենից ազատ միավորը, այնպես էլ նրա նկատմամբ կատարվելիք դիտարկումը կարող է ազատ լինել՝ միայն թե իմաստային հիմնավորվածությամբ, անպայման տրամաբանական հարաչափերով: Ուշադրությամբ զննելով 16-րդ դրվագը՝ պարզում ենք, որ այն երկբևեռ իմաստային հագեցում է, որի միջբևեռային սահմանն այդ բևեռները միացնող **God knows. But he won't tell** («Աստված գիտի, բայց չի ասի») իմաստային կամարն է: Երկու բևեռն էլ անիմանալին իմանալու անհագ ցանկություն բովանդակող տրամաբանական ոլորտ է, որ տվյալտանքի մեջ է պահում անպատասխան հարցումներով ողողված հոգիներին: Միայն թե, եթե առաջին բևեռում կամ ոլորտում անվերջ թվացող անորոշություն է, կամարահաջորդ բևեռը ինքնաճանաչողության հնարավորություն է թողնում տվյալտողին, որին նա կարող է հասնել ըստ այն բանի, թե ինչպիսին է ընկալել նրան, ով թագավոր է ներկայանում: Այսինքն՝ ինքնաճանաչողության հիմքն այլաճանաչողությունն է. **And the passing of time, and the way you react to that leader—be he David or Saul—reveals a great deal about you:**

Մեր դիտարկմամբ 16-րդ դրվագը եռանդամ հարացույց է: Այլ մոտեցմամբ հնարավոր է ավելի շատ մանրադրվագների ներկայացում: Կարևորը, սակայն, թիվը չէ, այլ առկա տեքստի հարացուցավորման տրամաբանականությունը, այն հիմնավոր ներկայացնելու անհրաժեշտությունը, որովհետև համակարգում տրված հնարավորությամբ է պայմանավորված թե՛ բերված (կամ այլ) հարացույցների խոսքային հոսքը, դրա գծային ներկայացումը, թե՛ նախքան գծայնացման հասնելը այն հոգեկան իրադրությունը, որն էլ համակարգային հնարավորությամբ վերջնաճշտում է խոսքում՝ մտքերի, նախադասություններում՝ բառերի շարադասությունը:

Տեքստի գծակարգային բնութագիրը

Ինչպես նշվեց, տեքստի շարադասումը՝ որպես հնարավորություն, տրված է համակարգով: Հեղինակի՝ մեզ թելադրած ենթադրվագ-հարացույցները հենց այն հաջորդականությամբ են խոսքային հոսքի վերածվել, որով ազդում են մեր ընկալումների վրա: Առաջին իսկ հարցադրումից սկսած՝ «— **You still haven't answered my question. The man I sit under: I think he is a King Saul. How can I know with certainty?**», սահմանակետի **God knows. But he won't tell** միջնակամարով շարունակվող և ինքնաճանաչողության մղող **And the passing of time, and the way you react to that leader—be he David or Saul—reveals a great deal about you** տվյալտիչ «վերջնագրով»

ավարտած՝ գծակարգը համակարգային հարացուցայնությամբ է պայմանավորված, ուղղակի արդյունային նպատակն է այդ համակարգի:

Տեքստի շարակարգային բնութագիրը

Լեզվախոսքային շարակարգը լեզվի հորինվածքի հոգեբանական շերտն է: Որպես այդպիսին՝ այն, ի տարբերություն համակարգի, չի կադապարվում, և, ի տարբերություն գծակարգի, հատուկավորման չի ենթարկվում: Սա լեզուն խոսքին կամրջող օղակն է՝ իրադրային անցակետը, որն էլ, առաքողի (տվյալ դեպքում՝ հեղինակի) հոգեվիճակով պայմանավորված, «թելադրում-հուշում» է, թե համակարգային մտածողությունն ի՛նչ հաջորդականությամբ պիտի դրսևորվի խոսքում: Լինելով ամենից անորսալի պահը՝ շարակարգը բովանդակությունն արտահայտությանը հարաբերող անփոխարինելի տիրույթն է: Սրա միջնորդությամբ է, որ տեքստային նշանակյալը ձեռք է բերում իր նշանակիչը՝ այս երեք շերտի հետ ամբողջանալով իբրև լեզվական նշան: Սրանով է, որ այդ նշանը իր իսկ ներսում ընդգրկուն ստորոգական բաղադրության է վերածվում, ամբողջ տեքստի միասնականությունն ամրակայում՝ իբրև արդյունք գերհամադրական ստորոգման /Աթայան, 1981: 222/:

Եզրակացություն

Ի մի բերելով վերոշարադրյալը՝ պարզում ենք՝ արդարացված և արդյունավետ է տեքստի գոյամակարդակային դիտարկումը, որը հաստատվում է Ջին Էդվարդսի սուրբգրային պատմության 16-րդ դրվագով: Այս կարգի շերտավորված դիտարկումը բնավ շերտերի մեխանիկական առանձնացում չէ: Արդյունավետությունն ամենից շատ նրանով է պայմանավորված, որ յուրաքանչյուր գոյաշերտի գննությանը որոշակիորեն մասնակից են լինում մյուս երկուսը, որին նպաստում է տեքստի իմաստային կապակցությունն ամբողջացնող գերհամադրական ստորոգումը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Լեզվաբանական տեքստագիտության մեջ իրոք նոր հորիզոններ է բացում մերօրյա փիլիսոփա-լեզվաբան, նշանագետ Ա. Ս. Աբրահամյանն իր՝ վերջերս հրապարակած երկու հոդվածով /տե՛ս Աբրահամյան, 2016 ա, 2016բ/:
2. Չափազանց կարևոր է չչփոթել Սոսյուրի և Աթայանի առանձնացրած շարակարգերը, որոնք միանգամայն տարբեր գոյաշերտեր են: Եթե Սոսյուրի համար, թեկուզև հոգեկան բեկմամբ, շարակարգը խոսքին աղերսվող (լսողական դրոշմ) է, ապա Է. Աթայանի համար լեզուն խոսքին աղերսող հոգեկան միջնաշերտ /տե՛ս Աթայան, 1988/:

3. Օրինակ՝ Է. Աղայանն իր ուսումնասիրության մեջ ստորակարգային վերին եզրային մակարդակն էր համարում ստորոգայինը՝ ասույթ միավորով /տե՛ս Աղայան, 1967: 34-48/:
4. Գերհամադրական ստորոգման գաղափարն առաջ է քաշել Է. Աթայանը՝ տալով ստորոգման տիպաբանական-մակարդակային համակողմանի բնութագիրը /տե՛ս Աթայան, 1981: 222/:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբրահամյան Ա. Ս. Տեքստային տարածության հորիզոնները // ՎԷՄ (համահայկական հանդես), հմ. 3, Երևան, 2016ա:
2. Աբրահամյան Ա. Ս. Տեքստի տարբերակները և Ռասելի պարադոքսը // ՎԷՄ (համահայկական հանդես), հմ. 4, Երևան, 2016բ:
3. Աթայան Է. Ռ. Լեզվական աշխարհի ներքին կերպավորումը և արտաքին վերաբերությունը, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1981:
4. Աթայան Է. Ռ. Լեզուների ձևաբանական տիպաբանության առարկան և «անհատական լեզվական ձևի» բացահայտման խնդիրը // *Բանբեր Երևանի համալսարանի*, հմ. 2, 1988:
5. Աղայան Է. Բ. Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967:
6. Սոյուր Ֆ. դը, Ընդհանուր լեզվաբանության դասընթաց, Երևան, «Սարգիս Խաչենց», «Փրինթ Ինֆո», 2008:
7. Атаян Э. Р. Язык и внеязыковая действительность. Ереван: Изд. Ереванского университета, 1987.
8. Edwards G. A Tale of Three Kings: A Study in Brokenness. Illinois: Tyndale House Publishers, Inc. Wheaton, 1992.

Ա. ДАНИЕЛЯН – Онтическое наблюдение шестнадцатого эпизода произведения Джина Эдвардса «История трех царей». – Онтическое изучение языка получило особое распространение в армянском языкознании в последние десятилетия. Обобщенный характер подобных исследований дает возможность применять их по отношению к разным языкам. Однако, если, с одной стороны, кажется, что предметно смоделировать и стратифицировать единицы сверхфразового уровня довольно просто, то, с другой стороны, весьма затруднительно подобные действия применить к наивысшей единице сверхфразового уровня – к тексту, что обусловлено как его объемом, так и его многоплановостью. Материалом исследования стала документальная реконструкция Священного Писания Джина Эдвардса, которую мы попытались проанализировать с языковой точки зрения с учетом лингвистической и онтической основы, предложенной Э. Атаяном.

Ключевые слова: языковая система, лингворечевой синтагматический порядок, речевой линейный ряд, эпизод, гиперсинтетическая предикация

A. DANIELYAN – A Strato-Ontic Study of a Section in Gene Edwards’ “A Tale of Three Kings”. – The strato-ontic study of the language has plausibly taken root in the Armenian linguistics over the last decades. The generic nature of such a study enables it to be used for different languages. On the one hand, the modelling and stratification of units up to the over-utterance stratum seem objectively easy, on the other hand, it is challenging to perform the same actions for the uppermost unit, that on the over-utterance stratum, i.e. the text, due to its volume and multifaceted nature. The object of the study is a section of an epic representation of a biblical narrative, which we have studied in terms of Ed. Atayan's strato-ontic view of the language.

Key words: language system, language and speech syntagmatics, speech linear order, section, hypersynthetic predication